

Metafora corabiei și elogiul personajelor biblice la Ioan Hrisostom*

Tincuța Cloșcă

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Abstract: The ship, as a symbol of salvation, appears both in the Bible and in the secular Greek and Latin literature. In the Late Antiquity, Christian and pagan authors have taken over this symbol, giving it a larger significance. Like many other ecclesiastical Greek and Latin writers of the fourth century, John Chrysostom often used the ship metaphor in his sermons in order to reveal the truths of Christian religion in order to make them more accessible to his listeners and to turn them to a lifestyle closer to the Christian demands. In John Chrysostom's writings, the ship works not only as a symbol of the Church, but it is also a symbol of the Christian moral virtues, of the soul, of the Universe, of biblical characters. In this study I intend to give a thoroughly analysis to last of them.

Key-words: John Chrysostom, metaphor, ship, biblical characters

Potrivit celei mai uzuale definiții, metafora (de la cuvântul grec *metaphorein* = „a duce/a purta dincolo”) facilitează înțelegerea unui lucru în termenii altui lucru. În acest sens, metafora este foarte asemănătoare cu analogia sau cu o comparație subînțeleasă (Vianu 1957: 9). Încă din Antichitate, Quintilian a definit-o astfel, numind-o *brevior similitudo*¹. Mai mult, metafora, „regină a tropilor”(Druet 1990: 295), este clasată printre figurile de discurs, alcătuite dintr-un singur cuvânt și definită ca trop prin asemănare, iar ca figură ea constă dintr-o deplasare și extindere a sensului cuvintelor (Ricœur 1984: 13).

* Cercetările au fost finanțate din Fodul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342].

¹ Vianu 1957: 98; Despre interpretările actuale ale metaforei din punct de vedere al teoriei cunoașterii, cf. Gineste, Scart-Lhomme, 1999: 447-492. Despre evoluția concepțiilor despre metaforă, cf. Molino, Solblin, Tamine 1979: 5-40; Verdeș 2004. Despre principalele teorii ale metaforei, cf. Avădanei 1994; Ricœur 1984; Alte lucrări despre metaforă: Lakoff, Johnson 1985; Ortony 1993: 1-18; Cazeaux 2002: 3-26; Richard 1969; Black 1993: 19-41; Glucksberg, Keysar 1993: 401-424; Wunenburger 2004; Fernandez 1974: 119-145; Lakoff, Johnson 1980: 453-486; Dürrenmatt 2002; Isenberg 1963: 609-622; Beck 1978: 83-97; Paivio, Walsh 1993: 307-328; Kövecses 2002; Taverniers 2002; Boys-Stones (ed.) 2003.

La procedeele stilistice, precum metafora, au recurs nu numai talmudiștii evrei antici în interpretarea *Torrei*, scriitorii și filosofii greci și romani cugetând la miturile antice, dar și Părinții și scriitorii bisericești în explicarea a numeroase pasaje ale textelor biblice (Bîcicov 1984: 249). Așadar, metafora este un procedeu didactic și retoric la îndemână. Iisus însuși a vorbit în parabole și prin intermediul metaforelor. Această practică a fost continuată de către autorii celor patru Evanghelii, de către Apostolul Pavel în epistolele sale și de către Părinții Bisericii (Cameron 1994: 48).

Chestiunii utilizării metaforelor în arta oratorică a Părinților Bisericii i-au fost dedicate puține studii. Menționăm aici studiul lui A. V. Nazzaro despre metaforele și imaginile agricole la Ambrozie (Nazzaro 1996: 73-85) și cel al lui J. Leemans despre metafora *agonotetului* în opera lui Grigore de Nyssa - *God and Christ as agonothetae in the writings of Gregory of Nissa* (Leemans 2004: 5-31).

Dintre toate metaforele prezente în opera lui Ioan Hrisostom, doar câteva au fost analizate în literatura de specialitate: este vorba despre cea *extracției aurului* (Nigro 2008: 283-299), cea a *atletului* (Sawhill 1928), cele *acvatice* (Retzleff 2003: 195-207), cele *maritime* (Brottier 1994: 145-158), cea a *bogației* (Viansino 2003: 137-205) și cea a *morții* (Druet 1990). Cea a *corabiei*, prezentă și ea în scrierile lui Ioan Hrisostom, nu s-a aflat până acum în atenția cercetătorilor.

În opera hrisostomică, se mai întâlnesc metafora *atletului* (Chrys., *In Mt.*, 33, 5: 416; Chrys., *In Gen.*, 30, 1: 398); Chrys., *De virg.*, 38: 64), a *doctorului* (Chrys., *De sacerdot.*, 4, 3: 130; Chrys., *De virg.*, 47: 86; Chrys., *Adv. oppugn.*, 10: 273), a *plugarului* (Chrys., *Pecc. fratrum.*, 5: 34-35; Chrys., *In: Habentes*, 4, 1: 289-290; Chrys., *De glor. in tribul.*, 1: 78-80), a *luptătorului* (Chrys., *In: Si esurierit*, 4: 113; Chrys., *In S. Barl.*, 4: 495; Chrys., *Ad. pop. ant.*, 1, 8: 24), a *ostașului* (Chrys., *Ad. pop. ant.*, 3, 7: 80; Chrys., *In II Cor.*, 51: 450) și a *extracției aurului* (Chrys., *Ad. pop. ant.*, 4, 1: 84; Chrys., *In Gen.*, 5, 1: 46), însă cea a *corabiei* este cea mai uzitată. Nicicând, poate, capacitatea de sugestie nu a fost mai mare ca în scrierile lui Ioan Hrisostom, care i-a atribuit menirea de a servi atât ca emblemă a factorilor ce sunt necesari pentru prosperitatea și edificarea morală a societății în care trăia, cât și ca mijloc de combatere a viciilor.

Desigur, metafora corabiei nu se întâlnește pentru prima dată în opera lui Hrisostom. De exemplu, Tertullian face din imaginea corabiei simbolul explicit al Bisericii: „În rest – scria el în tratatul *De baptismo* – barca prefigura Biserica care pe marea lumii este scuturată de valurile persecuțiilor și ispitelor, în timp ce Domnul în răbdarea sa pare să doarmă până în ultima clipă când, trezit de rugăciunea sfinților, stăpânește lumea și redă pacea alor săi” (Tert., *Bapt.*, 12, 8: 243). Cu aceeași semnificație, ea mai apare la Ciprian al Carthaginei în *De Catholicae Ecclesiae Unitate* („Despre unitatea Bisericii”), la Origen și la Teofil al Antiohiei; acesta din urmă scria: „Și precum pirații, după ce au umplut corăbiile cu călători, sfărâmă corăbiile, ca să le nimicească, tot așa se întâmplă și cu cei rățaciți de la adevăr: pier din pricina rățacirii” (Thphl. Ant., *Autol.*, 2, 14: 306).

În tratatele, dar și în omiliile, catehezele, comentariile biblice, panegiricile, epistolele lui Hrisostom, corabia nu va simboliza doar Biserica, ci reprezentarea ei

este una metaforică sau alegorică, în sensul că există o multitudine de elemente care slujesc ca termeni de comparație pentru corabie, printre care și unele personaje biblice, pe care le vom analiza în rândurile ce urmează.

În scrierile sale, scriitorul antiohian a recurs la metafora *corabiei* pentru a lăuda puterea de caracter a unor personaje biblice în fața obstacolelor și a probelor trimise de Dumnezeu, pe de o parte, și de a arăta milostivirea lui Dumnezeu, pe de altă parte. Hrisostom crede că nu este vorba despre cruzime nejustificată sau, și mai rău, de lipsă de interes pentru greutățile vieții oamenilor, ci Dumnezeu, pe de o parte, îngăduie ca sufletele lor să fie ispitite uneori, pentru ca ele, prin trecerea lor prin chinuri și greutăți, să fie curățite de patimi și slăbiciuni, iar pe de altă parte, Dumnezeu nu va permite să fie ispitite dincolo de puterile lor de a lupta și nici nu le va da poveri mai grele decât cele pe care le pot duce. De asemenea, greutățile și chinurile acestei vieți sunt o ocazie prin care Dumnezeu ne îndeamnă la înțeleptire, speranță și răbdare. Unele personaje din *Vechiul și Noul Testament* ilustrează foarte bine această teorie. Pentru a arăta milostivirea lui Dumnezeu față de cel care a naufragiat în pofida condițiilor atât de favorabile, scriitorul antiohian spune despre Adam: „Iar Dumnezeu primindu-l, îndată l-a îmbrăcat și povățuindu-l puțin câte puțin, l-a suit la cer, cu toate că greșeala lui nu era vrednică de iertare. Că nu din pricina silei vânturilor s-a întâmplat scufundarea aceasta, ci din lenevirea lui... Că fiind în rai și a cădea în păcat este ca și cum ți s-ar întâmpla înecare de corabie la mal” (Chrys., *Daem. non gubernare*, 1, 2: 13-14).

În același mod, Hrisostom prezintă naufragiul regelui David la intrarea în port: adulterul său cu Batșeba și uciderea lui Urie distrug liniștea pe care el o câștigase datorită numeroaselor sale calități. În cazul lui David această situație este remediabilă, deoarece acesta dă dovadă de o deosebită încredere în Dumnezeu pentru a se ridica: „Închipuiește-ți stăpânul unei corăbii, care a străbătut cu corabia lui nenumărate mări, care la sfârșitul călătoriei, după ce a înfruntat multe furtuni și valuri, după ce a scăpat de stâncile ascunse în mare, se scufundă cu corabia plină de mărfuri și de bogății chiar în gura portului și de abia scapă din acest groaznic naufragiu... Fericitul David s-a dus și el la fundul mării după nenumărate osteneli și sudori, dar nu a rămas acoperit de ape, ci s-a aruncat din nou în corabie, a întins pânzele, a pus mâna pe cârma corabiei, a început aceleași munci și și-a făcut mai mare bogăția” (Chrys., *In Mt.*, 26, 7: 340).

Fără îndoială, cel mai dificil este să te ridici din naufragiul pe care îl provoacă mândria. Hrisostom a consacrat un întreg tratat mândriei, pe care o consideră un păcat major și pe care trebuie s-o prevină orice pedagogie (Brottier 1994: 151). Acest păcat, prin excelență, mai tiranic decât orice altă tentație (Chrys., *Adv. oppugn.*, 3: 211; Chrys., *In Mt.*, 19, 1: 244), amenință mai ales persoanele înaintate pe calea sfințeniei, care nu mai sunt conștiente de egalitatea fundamentală a tuturor ființelor în față Creatorului lor și ajung la o atitudine disprețuitoare, care distruge într-o clipă sfințenia lor. Scriitorul antiohian, pentru a evidenția valoarea smereniei și pericolul reprezentat de mândrie, a invocat pilda vameșului și a fariseului, comparându-i pe fiecare dintre cei doi cu câte o corabie încărcată. Deși amândoi îndeplineau voia lui

Dumnezeu, vameșul a ajuns cu bine în port datorită smereniei lui, iar fariseul a suferit naufragiul în port din cauza mândriei lui (Chrys., *In: Vidi Dom.*, 4, 4: 175-176). Ioan Hrisostom numește naufragiul în port trista aventură spirituală a acelor care, fiind aproape de Dumnezeu, prin sfințenia lor, pierd dintr-o dată această apropiere datorită mândriei lor. Așadar, fariseul s-a înecat în port nu datorită rugăciunii, ci din cauza voinței lui, iar vameșul găsește, printr-un elan de credință smerită, încrederea în fața lui Dumnezeu care-l aruncă dintr-o dată în port. Acesta din urmă nu avea merite deosebite, dar și-a arătat intenția care l-a salvat. În acest sens, într-una dintre *In Genesim homiliae*, rostite în post, întâlnim: „Unul era plin de mândrie, de îngâmfare, de fală, celălalt, plin de smerenie. De aceea vameșul, deși avea mii și mii de poveri de păcate, le-a lepădat pe toate, pe când fariseul, cu toate că s-a urcat la templu cu corabia încărcată de fapte bune, de milostenii, de post, s-a înecat chiar în port, pentru că s-a izbit, ca de stâncă, de duhul slavei deșarte și al mândriei” (Chrys., *In Gen.*, 31, 2: 396).

În toate textele despre fariseu (Chrys., *Gen.*, 31, 2: 396; Chrys., *Non desper.*, 1: 47; Chrys., *De profectu evang.*, 1: 331-331; Chrys., *De Laz.*, 6, 5: 135; Chrys., *De Laz.*, 7, 3: 157; Chrys., *De Laz.*, 1, 10: 45-46; Chrys., *De Laz.*, 5: 148; Chrys., *In Cal.*, 1: 36), nu este nicăieri vorba despre vreo mântuire acordată fariselui, despre vreo nouă plecare, de o nouă călătorie pe mare la care el ar pleca precum David. Naufragiului corabiei în port este fără circumstanțe atenuante: corabia ajunsese în port și acolo s-a scufundat.

Ioan Hrisostom folosește, de asemenea, metafora corabiei într-un alt context major al predicilor sale, și anume când le vorbește enoriașilor săi despre milostenie. Pentru a-i mișca pe bogătașii cu inima împietrită, el trasează portretul săracului care suferă naufragiul în port, cu inima chinuită de o sete cruntă alături de izvorul de apă, precum săracul Lazăr: „Că zăcea Lazăr la ușă parcă anume ca să fie martor al bunăstării altuia, ducându-și zilele numai atâta cât să-și simtă nenorocirile, suferind sfărâmare de corabie în liman, chinuit lângă izvor de cea mai arzătoare sete” (Chrys., *In Cal.*, 10: 34). Pentru a evidenția faptul că bogăția nu constituie un bine, ci binele constă în viața curată pe care o duc cei săraci, scriitorul antiohian exemplifică prin pilda bogatului nemilostiv, care nu a fost pedepsit din cauza bogăției, ci pentru că era crud și inuman, trăind în răutate și neomenie și bucurându-se de toată bunăstarea: „Bogatul avea corabia plină de marfă și plutea cu vânt prielnic, dar nu vă încântați, fiindcă se îndrepta spre sfărâmare, fiindcă bogatul nu a vrut să așeze încărcătura cu băgare de seama (evlavie)” (Chrys., *De Laz.*, 1, 7: 36; Chrys., *In Cal.*, 4: 24).

În cazul Anei, chinuite de cealaltă soție a soțului ei, Elcana, pentru că nu putea avea copii, metafora corabiei cunoaște o dezvoltare neașteptată, în sensul că naufragiul corabiei nu se produce datorită priceperii și iscusinței celui care o conduce: „după cum atunci când o corabie este prinsă în mijlocul vânturilor, care se luptă unele cu altele, și când valurile mării se năpustesc mulțime la pupă, și la proră, corăbierul, stând la cârma și ocolind cu știința lui atacurile valurilor, scapă corabia de la înec, tot așa și Ana nu a lăsat să i se înec sufletul său” (Chrys., *De Anna*, 2, 1:

26) când s-au întâlnit în sufletul ei mânia și tristețea, care i-au sfârmat gândurile și nu două sau trei zile sau douăzeci de zile, ci ani întregi.

Vorbindu-le ascultătorilor săi despre suferință și dreptatea divină, Ioan Hrisostom face referire la Iov. Acesta era un ne-evreu înstărit din țara Uț, Edom. Deși avea bogății fără margini, el se temea de Dumnezeu și se abătea de la rău. Dintr-odată, o serie de nenorociri au venit peste el, pierzându-și copiii, turmele, averile, apoi alegându-se cu o boală a pielii care părea a-l duce la moarte. Deși era cuprins de durere, Iov a continuat să-și exprime supunerea față de Dumnezeu, refuzând să-l blesteme. Pentru a arăta puterea de caracter a lui Iov în față numeroaselor nenorociri care s-au abătut asupra lui, scriitorul antiohian a apelat la metafora corabiei, spunând că diavolul i-a luat totul, „a dezlănțuit marea cu valurile ei, dar nu a înecat corabia” (Chrys., *De Laz.*, 5, 4: 118).

Pentru a arăta puterea și curajul apostolilor lui Hristos, care au propovăduit Evanghelia când se ducea război împotriva poporului iudeu, Hrisostom spunea, într-una dintre *In Mattheum homiliae*, despre apostoli că au fost asemenea celor care „nu au condus niciodată o corabie și nici nu au văzut marea, dar căroră li s-a poruncit să se așeze la cârma unei corăbii, să o conducă și să poarte război pe mare, când mare își înalță de pretutindeni valurile, când se întunecă tot văzduhul, când corăbii se înecă una după alta, când sus pe punte toți se răzvrătesc, iar jos din mare năvălesc fiarele mării, care împreună cu valurile înghit pe călători; când trăsnetele se slobod din înaltul cerului, când pirații năvălesc, când corăbierii își întind unii altora curse” (Chrys., *Mt.*, 75, 3: 853).

Scriitorul antiohian a fost atras în mod deosebit de personalitatea apostolului Pavel, în care a văzut tipul creștinului desăvârșit, chiar al episcopului ideal, mai curând decât omul spiritual motivat de problemele teologice și filosofice. Într-o serie de omilii, apostolul Pavel este descris ca fiind drept, neînfricat și jertfelnic, având un temperament înflăcărat. În una dintre cele 30 de omilii la *In secundam ad Corinthios epistolam*, evidențind meritele Apostolului neamurilor, spunea că „suferind mii și mii de naufragii, a reușit să ducă corabia plină cu încărcătură în port nu pe o mare liniștită, ci printre stânci și valuri, în vânturi și furtuni” (Chrys., *De mut. Nom.*, 1, 4: 15; Chrys., *Hom. VII: In templo s. Anast.*: 602). Mai mult, el „a cârmuit întreaga lume, pe unii îi trăgea la sine botezați, pe cei ce ameteau din pricina valurilor îi sprijinea ca să nu cadă jos, corăbierilor le porunca să fie la locurile lor, iar el stând la cârma corabiei privea cu băgare de seamă la prora ei, funiile le încorda, vâsla o întrebuița, pânda o întindea, la cer se uita, totul fiind el: și corăbier și căpitan, și în sfârșit pătimindu-le, numai că să dezlege relele altora, a suferit naufragii ca să contenească naufragiul întregii lumi” (Chrys., *In II Cor.*, 25: 225-226).

Așadar, analiza acestor câteva metafore din opera lui Ioan Hrisostom arată concepția sa asupra realității, concepție pe care ținea să o transmită și celor ce veneau să-l asculte. Scriitorul antiohian s-a slujit de metafora corabiei în scrierile sale pentru a arăta faptul că personajele biblice prin comportamentul lor fac dovada faptului că viața lipsită de chinuri și greutatea este determinată nu de realitate, ci de capacitățile fiecăruia de a o trăi. Altfel spus, o trăire bună în mod obiectiv poate

deveni rea din punct de vedere subiectiv și invers: este un dublu îndemn spre luare aminte și speranță.

Bibliografie

Izvoare

- Chrys., *De virg.*: Ioan Gură de Aur, *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
- Chrys., *De sacerd.*: Ioan Gură de Aur *Despre preoție*, traducere, introducere și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004.
- Chrys., *De Anna*: Ioan Gură de Aur *Omiliu la Ana. Omiliu la David și Saul. Omiliu la Serafimi*, traducere din limba greacă veche și note de D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
- Chrys., *De mut. Nom.*: Ioan Gură de Aur *Despre schimbarea numelor. Despre răbdare. Despre milostenie. Despre tăria credinței. Despre Propovăduirea Evangheliei și alte omilii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006.
- Chrys., *In Gen.*: Ioan Gură de Aur *Omiliu la Facere*, în idem, *Scrieri*, I, traducere, introducere, indici și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987 (PSB 21).
- Chrys., *In Mt.*: Ioan Gură de Aur *Omiliu la Matei*, în idem, *Scrieri*, III, traducere, introducere, indici și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994 (PSB 23).
- Chrys., *De Laz.*: Ioan Gură de Aur *Omiliu la parabola despre săracul Lazăr și la bogatul nemilostiv*, traducere din limba greacă veche și note de A. Tănăsescu-Vlas, București, 2002.
- Chrys., *Ad. pop. ant.*: Ioan Gură de Aur *Omiliile la statui*, traducere din limba greacă veche și note de D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
- Chrys., *Hom. VII: In templo s. Anast.*: Ioan Gură de Aur *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.
- Chrys., *In II Cor.*: Ioan Gură de Aur, *Tălcuirea la Epistola a doua către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel*, ediție revizuită de Constantin Făgețan, București, 2007.
- Chrys., *Non desper.*: Ioan Gură de Aur, *Despre desfătarea celor viitoare. Să nu deznădăduim. Nouă cuvântări la Cartea Facerii*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
- Chrys., *In: Habentes*, Ioan Gură de Aur, *Cuvântări împotriva anomeilor. Către iudei*, traducere din limba greacă veche și note de Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
- Thphl. Ant., *Autol.*: Teofil al Antiohiei, *Trei cărți către Autolic*, în *Apologeți de limbă greacă*, traducere, introducere, note și indici de Tudor Bodogae, Ovidiu Căciulă, Dumitru

Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980 (PSB 2).

Lucrări de referință

- Avădanei 1994: Ștefan Avădanei, *La început a fost metafora*, Editura Virginia, Iași.
- Beck 1978: Brenda E. Beck, *The Metaphor as a Mediator Between Semantic and Analogic Modes of Thought*, în *Current Anthropology*, 1, p. 83-97.
- Bîcicov 1984: V. V. Bîcicov, *Estetica Antichității târzii*, traducere de L. Dragomirescu, Editura Meridiane, București.
- Black 1993: Max Black, *More about Metaphor*, în *Metaphor and Thought*, 2nd edition, edited by Andrew Ortony, Cambridge University Press, p. 19-41.
- Boys-Stones 2003: G. R. Boys-Stones (ed.), *Metaphor, Allegory and the Classical Tradition: Ancient Thought and Modern Revisions*, Oxford University Press.
- Brottier 1994: Luis Brottier, *Le port, la tempête et le naufrage: sur quelques métaphores paradoxales employées par Jean Chrysostome*, RevSR 68.2, p. 277-292.
- Cameron 1994: Averil Cameron, *Christianity and the Rhetoric of Empire. The Development of Christian Discourse*, London.
- Cazeaux 2002: Clive Cazeaux, *Metaphor and the Categorization of Senses*, în *Metaphor and Symbol*, 17 (1), p. 3-26.
- Druet 1990: François-Xavier Druet, *Langage, images et visages de la mort chez Jean Chrysostome*, Namur.
- Dumortier 1966: Jean Dumortier, *Comparaisons et métaphores chrysostomiennes*, în *Littérature et religion. Mélanges offerts au chanoine J. Coppin* (Mélanges de science religieuse 23 Suppl.), p. 31-38.
- Dürrenmatt 1963: Jacques Dürrenmatt, *La métaphore*, Paris, Honoré Champion.
- Fernandez 1974: James W. Fernandez *The Mission of the Metaphor in Expressive Culture*, în *Current Anthropology*, 2, p. 119-145.
- Gineste, Scart-Lhomme 1999: Marie-Dominique Gineste, Véronique Scart-Lhomme, *Comment comprenons-nous les métaphores?*, în *L'année sociologique*, 99, p. 447-492.
- Glucksberg, Keysar 1993: Sam Glucksberg, Boaz Keysar *How Metaphor Works*, în *Metaphor and Thought*, 2nd edition, edited by Andrew Ortony, Cambridge University Press, p. 401-424.
- Isenberg 1963: Arnold Isenberg, *On Defining Metaphor*, în *Journal of Philosophy*, vol. 60, nr. 21, p. 609-622.
- Kövecses 2002: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press.
- Lakoff, Johnson 1980: George Lakoff, Mark Johnson *Conceptual Metaphor in Everyday Language*, în *Journal of Philosophy*, 8, p. 453-486.
- Lakoff, Johnson 1985: George Lakoff, Mark Johnson, *Les métaphores dans la vie quotidienne*, traduit de l'américain par M. de Fornel, en collaboration avec J.-J. Learcle, Les Éditions de Minuit, Paris.
- Leemans 2004: John Leemans, *God and Christ as Agonothetae in the Writings of Gregory of Nissa*, în *Sacris Erudiri*, 43, p. 5-31.
- Miller 1972: T. A. Miller, *Images de la mer dans les épîtres des Cappadociens et de Jean Chrysostome*, în *Antiquité et temps modernes*, pour le 80e anniversaire de Fédor Aleksandrovic Petrovskii, edited by M. J. Grabar-Passek, M. L. Gasparov, T. I. Kuznecova, Moscou, p. 352-358.

- Molino, Solblin, Tamine 1979: J. Molino, F. Solblin, J. Tamine, *Présentation: Problèmes de la métaphore*, în *Langages*, vol. 12, nr. 54.
- Nazzaro 1996: Antonio V. Nazzaro, *Metafore e immagini agricole nel De uideis di Ambrogio*, în *Retorica ed esegesi biblica. Il Rilievo dei contenuti attraverso le forme*, Marcello Maria, Mario Girardi Bari (eds), p. 73-85.
- Nigro 2008: Giovanni Nigro, *L'estrazione dell'oro in Giovanni Crisostomo: prassi e metafora*, în *Vetera Christianorum*, 45, p. 283-299.
- Ortony 1993: Andrew Ortony, *Metaphor, Language and Thought*, în *Metaphor and Thought*, 2nd edition, edited by Andrew Ortony, Cambridge University Press.
- Paivio, Walsh: 1993: Allan Paivio, Mary Walsh, *Psychological processes in Metaphor Comprehension and Memory*, în *Metaphor and Thought*, 2nd edition, edited by Andrew Ortony, Cambridge University Press, p. 307-328.
- Retzleff 2003: Alexandra Retzleff, *John Chrysostom's Sex Aquarium: Aquatic Metaphors for Theatre in Homily 7 on Matthew*, în *Journal of Early Christian Studies*, 11, p. 195-207.
- Richard 1969: Ivor Armstrong Richard *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford University Press.
- Ricœur 1984: Paul Ricœur, *Metafora vie*, traducere și cuvânt înainte de I. Mavrodin, Editura Univers, București.
- Sawhill 1928: John A. Sawhill, *The Use of Athletic Metaphors in the Biblical Homilies of St. John Chrysostom*, Princeton.
- Taverniers 2002: M. Taverniers, *Metaphor and Metaphorology. A Selective Genealogy of Philosophical and Linguistic Conceptions of Metaphor from Aristotle to the 1990s*, Ghent.
- Verdeș 2004: Ovidiu Verdeș, *Metafora – un concept deschis*, Editura Universității din București.
- Viansino 2003: G. Viansino, *Aspetti dell'opera di Giovanni Crisostomo*, in *Koinonia*, 25 (2001), p. 137-205.
- Vianu 1957: Tudor Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, Editura de stat pentru literatură și artă, București.
- Wunenburger 2004: Jean-Jacques Wunenburger *Filosofia imaginilor*, traducere de M. Constantinescu, ediție îngrijită și postfață de S. Alexandrescu, Iași, Editura Polirom.